

Takács Judit

Pápay Sámuel irodalomtörténetének nyelvtörténeti fejezetéről

Bevezetés

Az 1808-as kiadása óta eltelt több mint két évszázad alatt számos elemzés született *Pápay Sámuel Magyar Literatúra' esmérete* című munkájáról. Ezek legtöbbje a mű irodalomtörténet-írásunkban betöltött szerepét hangsúlyozta (*Badics*, 1897; *Horváth E.*, 1941; *Lökös*, 1974; *Margócsy*, 1980; *Horváth J.*, 1980), mások pedig keletkezésének kulturális hátterét (*Kusper*, 2024a) kívánták feltárni. Készült nyelvészeti részeiről összegzés is, melynek szerzője röviden kitér a nyelvtörténeti fejezetekre is (*Horváth*, 2019). Jelen dolgozatomban igyekszem más irányból közelíteni a műhöz: az enciklopédikus igénnyel készült, oktatásra szánt kötetnek azokat a fejezeteit vizsgálom meg, melyek kiemelik a későbbi irodalomtörténet-írások közül. Tanulmányomban először a mű keletkezésének körülményeit idézem fel *Kusper Judit* tanulmányai alapján (*Kusper*, 2024a; *Kusper*, 2024b), ezek ugyanis igen lényegesek annak megértéséhez, hogyan és miért kerültek grammatikai és nyelvtörténeti fejezetek az irodalomtörténeti tankönyvbe, majd a kötetnek a magyar nyelv eredetével foglalkozó részeit tekintem át.

1. Pápay Sámuel mint egri diák és tanár

Pápayról *Badics* (1897) áttekintése alapján tudjuk, hogy a felsőörsi köznemesi családból származó fiatalember 1791-ben érkezett az egri jogakadémiára. 1788-ban fivéréhez hasonlóan ő is Kassán kezdte meg tanulmányait, ám ezt apja (a református iskolamester, *Pápay János*) halála megakasztotta. *Pápay* ezért Pápa földesurához, az egri püspökként tevékenykedő *Eszterházy Károly*hoz fordult, aki az abban az évben újrainduló Egri Érseki Jogakadémiára hívta. *Pápay* az ő támogatásával végezte el a kétéves jogi iskolát, s eközben hallgatója volt a magyar nyelv és literatúra tanszéknek is. Joghallgatóként ugyanis nemcsak jogi ismereteket, hanem történelmet, stílustant, technológia- és politikatudományt is tanult, s e stúdiumokhoz csatlakozott 1792-től a magyar nyelv és literatúra is mint rendes tantárgy (vö. *Kusper*, 2024a, 121. o.).

De hogyan lett a kiváló előmenetelt tanúsító joghallgatóból az 1792-ben létrejött magyar nyelv és irodalom tanszék második tanszékvezetője?

Pápay már 1788–89-ben Kassa nyüzsgő kulturális életében, Kazinczy, Baróti Szabó Dávid és Batsányi János körében megismerkedett a felvilágosodás szellemiségével és tanaival, egyre több magyar nyelvű szépirodalmat forgatott. Ahogy Badics írja (1897, 6–7. o.): „Pápay már e stúdiumnak meleg szeretetével jött Egerbe”, s „ez az érdeklődés nem szűnt meg (...), sőt újabb táplálékot nyert annyiban, hogy immár rendszeresen előadva tanulhatta a magyar nyelvet és irodalmat”, bizonyítványai tanúsága szerint pedig nagy tehetséget és kiváló előmenetelt tanúsított az irodalmi és nyelvészeti stúdiumokon (Badics, 1897, 7. o., idézi Kusper, 2024a, 121. o.).¹ Ügyvédi vizsgáit letéve, már Pápán értesült a megüresedő tanszékvezetői pozíció hírérl, s ismét támogatójához, Eszterházy Károlyhoz fordult, aki 1796 szeptemberében ki is nevezte Nagy János, a tanszék első vezetőjének utódjául. (Kusper, 2024a, 123. o.)

Pápay 1796 és 1800 ősze között 4 igen aktív évet töltött a Líceum tanáraként Egerben, s ez idő alatt tartott előadásainak lejegyzett anyagából összeállította, majd 1808 tavaszán Veszprémben nyomtatásban is kiadta a korszak legjelentősebbjének tartott irodalomtörténetét – ami azonban sokkal több pusztán irodalomtörténetnél. Nemcsak első rendszerezett irodalomtörténetünk ugyanis, melyben megjelennek a felvilágosodás kulturális törekvései (Kusper, 2024a; Kusper, 2024b), de a későbbi hasonló célú művektől a nyelvléírásra és nyelvhasználatra vonatkozó részek gazdagsága is elkülöníti, és azt is példaértékűnek vélem, amilyen gyorsan és részletességgel emeli be oktatási célú összefoglalásába Pápay a legfrissebb tudományos eredményeket, jelesül a nyelvtörténeti kutatások Sajnovics János munkájához kapcsolható legfrissebb eredményeit. (Vö. Kusper, 2024a, 120. o.; Kusper, 2024b, 105. o.)

2. Sajnovics eredményeinek megjelenése a Magyar Literaturában

2.1. Sajnovics Demonstratiója

Nem túlzás azt mondani, hogy a magyar összehasonlító nyelvészet történetét Sajnovics János 1770-ben Koppenhágában megjelent, röviden csak Demonstratióként emlegetett² művétől számítjuk (Zsirai, 1937/1994, 494–499. o.). A műnek az elmúlt több mint 250 év alatt hatalmasra duzzadt szakirodalma mellett azonban számos tévhit is kialakult körülötte, melyek közül a legelterjedtebb talán az, hogy Sajnovics művének negatív

¹ Az irodalom szerete és támogatása haláláig megmaradt. Erről a könyvtáráról a Pápay hagyatéki eljárása során készült összeírás tanúskodik (Hudi, 2015, 23. o., idézi Kusper, 2024a, 126. o.).

² Teljes címe: *Demonstratio idioma Hungarorum et Lapponum idem esse*. (Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos). Koppenhága. 1770.

fogadtatása és az őt ért támadások miatt hagyott fel a nyelvtudomány művelésével.³ A valóság ezzel szemben az, hogy a magyar kortársak – akik közül leginkább a testőrökat szokás kiemelni – a magyar–lapp etnikai rokonság gondolatát utasították el,⁴ a nyelvrokonítás *Sajnovics* által felvetett, széles körű bizonyítékaira magyar szakmai körökben – ellentétben a nyelvtudomány külföldi művelőinek pozitív reakcióival – alig született reflexió (*Zsirai*, 1937/1994, 498. o.).

Sajnovics tanításait történész kortársai (pl. *Bél Mátyás*, *Pray György*) ugyan beolvastották munkáik fejezeteibe (*Domokos*, 1990, 51. o.; *Zsirai*, 1937/1994, 498. o.; *Sándor*, 2011, 409. o.), ám (legalábbis közvetlenül a megjelenése körüli időszakban) *Decsy Sámuel* orvos polihisztoron kívül kevés hazai méltató-elismerő tudományos ismertetője volt (*Domokos*, 1990, 53. o.). E kevesek közé tartozott *Pápay Sámuel*, aki már 1796–1800 közötti egri időszaka alatt ismerte és – jegyzeteiből összeállított kéziratok előadásainak tanúsága szerint – tanította is *Sajnovics* magyar nyelv rokonságával kapcsolatos eredményeit.

A 18. században alapított püspöki könyvtárak állománya általában 15–16 000 kötetnyi volt (*Löffler*, 2013, 114. o.). A Líceum 1793-ban átadott könyvtárában a több mint 20 000 hittudományi, jogászati, orvostudományi és bölcsészettudományi kötet között (4042 kötetben) 2682 nyelvészeti munka is helyet kapott (*Löffler*, 2013, 118–119. o.), köztük *Sajnovics* nagyszombati kiadású Demonstratiója is. A kötet a könyvtár *Büky József*-féle 1781-ben készült első katalógusában már szerepel, és mai napig is megtalálható a Főegyházmegyei Könyvtár állományában.

Ahhoz, hogy megértsük, irodalomtörténetében miért írt ilyen részletesen *Pápay* a magyar nyelv rendszeréről és sajátosságairól, egyrészt literatúrafelfogását, másrészt pedig a magyar nyelv korabeli helyzetét kell megismernünk. E két kérdés szorosan összefügg és magyarázza a nyelvészeti részek – *Margócsy* szerint (1980, 383. o.) – „meghökkenítő arányát” is.

Munkája célját maga *Pápay* így határozza meg (1808, VII. o., idézi *Kusper* 2024a, 124. o.):

„hogy ifjainkat, kik még eddig illyes vezérkönyv nélkül szűkölködtek, Hazai Nyelvünk’ ritka jelességű alkotmányának, s egész Literatúránknak esméretében meghordozván, nékiek, az igazi Nyelvtudományban az írásbeli szép előadásban való oktatás mellett, kedvet adgyak, s jó útra mutassak a’ Literátori pályafutásra is.” Magát a literatúrát pedig „széles értelemben” a bevezetésben (1808, 1. o.) így definiálja: „*általlyában* tekintve Könyvekből ’s írás olvasás által szerzett tudományt tesz, s így

³ Cáfolatát l. pl. *Domokos*, 1990, 51. o.; *Éder*, 1975, 6–8. o.; *Bartha*, 2021, 22. o.

⁴ Ezekről bővebben l. *Sándor*, 2011, 409. o.; *Domokos*, 1990, 47. és 5. o.

jelentí, a' Könyveknek a' benne foglaltt dolgokhoz képest való igaz esméretét”.

Baróti Szabó Dávid – az 1792-es Kisded Szótár összeállítója – első magyar nyelvű folyóiratunk, a Magyar Hírmondó 1784. július 5-ei számában így tudósított II. Józsefnek a magyar nyelvhasználatot korlátozó, a németet hivatalos nyelvvé tevő rendeletének okairól: „Édes magyarim! Ezen kegyelmes parancsolatnak, amint itt őfelsége is mondja, az oka az, hogy született magyar nyelvünk elhagyatott, ki nem palléroztatott és országainkban közönségessé nem tétetett” (idézi *Kókay*, 1981, 345–349. o.).

Azzal tehát, hogy *Pápay* kiemelt fontosságúnak tartja és részletesen leírja a magyar nyelv grammatikáját, bemutatja használhatóságát és kifejezőkészségét a nyelvhasználat minden szintjén, azt a sok kortársa által hangsúlyozott korabeli tézist támasztja alá, hogy a magyar nyelvnek át kell vennie a latin szerepét, és arra teljes mértékben alkalmas is. Ennek alátámasztását szolgálják a magyar nyelv régiségéről, máshol pedig kifejezetten tökéletességéről (*Pápay*, 1808, 51., 331. o.) írt sorai, s erre a törekvésre vezethető vissza a nyelvünk leírását szolgáló részek aránya is: a kiadvány terjedelmének ugyanis csaknem kétharmadát teszik ki a nyelvreíráshoz kapcsolódó részek, s ezek nemcsak terjedelmesek, de *Lőkös* (1980, 877. o.) szerint a bevezetés és a grammatikai fejezet egyben a legkimunkáltabb is.

2.2. Sajnovics bizonyítékai Pápay művében

Mit tanított *Pápay* a joghallgatóknak a magyar nyelv eredetéről és történetéről? Vajon rá is jellemző-e a nézeteknek az a „beolvasztása”, amelyet *Domokos* a történeti munkák kapcsán említ, s amelyben jól megférnek a finnugrisztikai bizonyítékok a hun vagy napkeleti nyelvekkel való rokonság elméletével?

A magyar nyelv eredetéről a két részből álló kötet első szakaszában, a 26–33. § között esik szó. A szerző a részeket szakaszokra, azokat fejezetekre tagolja, az egyes fejezeteken belül pedig paragrafusokat különít el. Leszögezi (1808: 57), hogy nyelvünk a napnyugati („Deák, Francia, Olasz, Spanyol, Angol, Német, Tót, Cseh, Lengyel, Orosz, Rátz 's a 't.”) nyelvektől egészen idegen, a magyart *Otrokócsi Flóris Ferenchez, Kalmár Györgyhöz, Verseghy Ferenchez, Beregszászi Pálhoz és Révai Miklóshoz* hasonlóan ő is a héberrel és más napkeleti nyelvekkel rokonítja. Ahogy azonban a 31. §-ban írja: „A' Finn és Lapp Nyelvekkel még jobban megegygez”, amire a külföldi tudósok (*Rudbeck, Schlözer, Fischer*) mellett „a nevezetes Égvizsgáló Jezsuiták”, illetve *dr. Gyarmathy Sámuel*,⁵ „nagy érdemű Nyelvtudósunk” munkáit hozza bizonyossággul (*Pápay*, 1808, 62–66. o.).

⁵ *Bodnár Antal* harmadikként követte *Pápayt* a katedrán. Visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy *Pápay* előadásainak szövege (melyet kéziratos formában tananyagként maga és elődje is használt) *Pápay* Egerből való távozásakor, 1800-ban már végleges volt (*Lőkös*, 1980, 876–877. o.). E megjegyzés azért

Pápay a Demonstratio érvelésének (Sajnovics, 1994, 34–102. o.) logikáját követve 12 pontban hoz bizonyítékot a magyarnak a finnségi nyelvekkel való rokonsága mellett (az első 6 bizonyítékot tartalmazó kötetlapot l. az 1. képen).

62

Fr. Versegi Prolad, in Institut. Ling. Hung.
Pest. 1793.

Beregszászi Pauli Ueber die Aehnlichkeit
der Hungarischen Sprache mit den Morgenländi-
schen, Leipzig 1796.

Révai Elaborator Gramatica Hung. Pest.
1803.

31. §.

*A' Finn és Lapp Nyelvekkel még job-
ban megegyez.*

Némelly Tudósok ismét a Finn és Lapp Nemzetek' Nyelvében találták Nyelvünknek hasonlatosságát. Elsőben is Rudbeck figyelmességét vonta ez magára, múlt századnak még az elején, 's utánna még jobban megerősödtek ezen vélekedésben sok nagy emberek, mint Gatterer, Schlötzer, Busching, Fischer, Lindahl, Oehrling, Ihre, Ecard, és Hager. Magyaraink közül pedig Pater Hell' és Pater Sajnovics, igen nevezetes Egysülő Jezsuiták, megjárván 1769-dik Esztendőben az említett Északi nemzetek' földgyét, azoknak nyelvéhez a' miénket sokban hasonlónak találták. Legnagyobb világosságra hozta pedig ezt Dr. Gyarmothy Sámuel nagy érdemű Nyelvtudósunk, — azon betes Munkájában, melyet tsupán ezen tárgyról nagy szorgalmatossággal kidolgozott. Az itt említett Hasonlatosság a' Finn és. azzal atyafiságos Nyelvek', 's a' mi Magyar Nyelvünk között leginkább ezekben áll:

1.) Valamint hogy Magyar nyelvünk a' ó hangzatonn mintegy fő talpkövön épülvén

63

fel, minden Magyar szó vagy tsak a, o, u, vagy tsak e, ö, ü, Magánhangzóból áll, e-gyedül i'; és a' huzásos-é közös természetű: szinte azon szerént a' Finn nyelvben is a' szavak és azoknak mindennemű változásai vagy tsupán a, o, u, vagy ä, ö, y, és a' közös természetű e és i Magánhangzók-ból állanak, mint ezt Vhael' Finniai Gramatikájából is világosan látni lehet.

2.) A' Lapp Nyelvben is több Ejtést formálnak a' Declinációban, valamint a' Magyarban, p. o. a' Lapp Nyelvben ez: cabmag-an annyit tesz, mint magyarul sarunn, in calceo, super calceum; ez cabmak-en annyi mint saruvá, az az avvá formálódott; ismét ezt is ül ül (instar) így teszik ki: cala-na, haful, instar piscis: leipá-ná, kenyérül.

3.) A' Finn és vele rokonos Nyelvekben nintsen semmi Nembei különbség (Genus) a' szók között, mint nálunk sintsen.

4.) Azoknális szokásban van a' Tulajdon és Rokonságot jelentő Neveknél ilyen kétféle Többes száma: Bátyak, és bátyáéék, sógorok, sógorék.

5.) Az Egybehasonlításban, (Comparatio) a' közép gráditus ott is b betűvel készül meg, valamint a' Magyarban, p. o. ez a' Lapp szó nioska (nedves) és zjabbe (szép) így formállyá a' közép Gráditust nioskab nedvesebb; zjabbeb szebb.

6.) A' Számnevek között a' Rendelők vagyis ordinálisok a' Lappoknál is d betűvel

1. kép: Pápay Sámuel: *A magyar Literatura' esmérete* 31. § (62–63. oldal)

A részletesen bemutatott példákkal bőven illusztrált hangtani, alaktani és lexikológiai bizonyítékainak felsorolása után meglepő a dilemmája (Pápay, 1808, 66. o.): hogyan lehet a magyar egyszerre a napkeleti és északi nyelveknek is rokona?

Pápay elfogadja, hogy Sajnovics bizonyítékai nem véletlenszerű egyezések: „az említett Nyelvek között való hasonlatosságok olly különös jelességűek, hogy valamint azokat csupán vak eset szerént támadottnak állítani nagy meggondolatlanság volna”, és azokat nem lehet utólagos érintkezések hatásának sem tulajdonítani (Pápay, 1808, 67.

fontos, mert bár Pápay a megjelent művében hivatkozik Gyarmathi Sámuel 1799-ben megjelent Affinitására is (Pápay, 1808, 66. o.), ez az 1796–1800 közötti előadások tematikájában – Sajnovics művéhez hasonló részletességgel legalábbis – aligha szerepelhetett.

o.), ugyanakkor „képtelennek látszik Nyelvünket Napkeleti természetűnek ’s eredetűnek tartani, ’s még annak rokonit egyszersmind Északonn is keresni” (*Pápay*, 1808, 67. o.). Magyarázatot kellett tehát keresnie arra, hogy lehet egyszerre rokona a magyarnak a napkeleti és finnségi nyelvek csoportja. Végül arra jut, hogy „De azon Rokonság mégis igen hihető” (*Pápay*, 1808, 68–71. o.), ha figyelembe vesszük a rokonsági fokokat: a magyar a finnel, lappal, észttel, vogullal nagyobb hasonlóságokat mutat, ezért közelebbi rokonságban van, mint a napkeleti nyelvekkel. Viszont mivel a finn és lapp nyelvben a napkeleti nyelvekkel még a magyarban tapasztalhatónál is több közös vonás van, feltételezi, hogy a finnek is napkeletről, Ázsiából származnak, ott az északiakkal „egy Nemzetséget tettünk” (*Pápay*, 1808, 70. o.), a finnek azonban a napkeletiekől elszakadva északra vonulva telepedek le. *Pápay* elfogadta *Sajnovics* bizonyítékokkal alátámasztott finnugor eredeztetését is, és ily módon talál megoldást arra, hogy ne kelljen lemondani a napkeleti nyelvekkel való rokonság gondolatáról sem.⁶

Ahogy látjuk, *Pápaynál* is keveredik a nyelvi rokonság és a népek rokonságának kérdése, s míg a nyelvi rokonság bizonyítékai nyilvánvalóak számára, a magyarral rokonságban állónak feltételezett nyelveket beszélő népek „természetét” nem tudja elfogadni. Ezt a dilemmát a 32. §-ban fejti ki részletesen:

„a mi vitéz, egyenes szívű, nemes lelkű Nemzetünk természettel ellenkezik a Zsidóságnak erkölcsi tulajdonságaival; de a Finn és a Lapp Nemzetek felől sem tudjuk, hogy valami jeles nagy tetteik által magokat a mi velünk való atyafiságra méltókká tették volna, úgymint a’kik Európának Északi szuglyáiban meghúzván magokat, eleitül fogva esméretlen alacsonyásban éltek, az igaz vér pedig, a’ közmondás szerént, nem válik vízzé” (*Pápay*, 1808, 67. o.).

A nyelvi rokonságot alátámasztó bizonyítékok kétségtelenek számára, nem vonzóak ugyanakkor a népek, melyek e nyelveket beszélik, dehát „más Nemzeteket pedig tsupán megvetésből atyafiaknak el nem fogadni, embertelenség volna” (*Pápay*, 1808, 67. o.). Úgy vélem, ez az a dilemma, amellyel kortársai (*Kalmár György*, *Beregszászi Nagy Pál*, *Révai Miklós*, *Verseghy Ferenc*, vö. *Zsirai*, 1937/1994, 498. o.; *Domokos*, 1991, 76–81. o.) és később is oly sokan szembesülnek, amelyen azonban ők – *Pápayval* ellentétben – nem tudtak felülemelkedni.

⁶ A nyelvrokonság kérdésének részletes bemutatásáról, illetve a *Pápay* által használt terminológiáról l. Takács (2025).

3. Összegzés

Pápay „józan középúton haladt az egykorú viták végletes álláspontjai közt” (Horváth, 1980, 248. o.), azaz sem az ortológusok, sem a neológusok mellett nem teszi le a voksát, és a magyar nyelv eredetével kapcsolatban is hasonlóan vélekedett, mint kortársai többsége (vö. Sándor, 2011, 411. o., Domokos, 1991, 80–84. o.): elfogadta a finnségi nyelvekkel való rokonság bizonyítékait, de nem vetette el a hunokkal, szkítákkal s a többi napkeleti nyelvvel való rokonságot sem.

Áttekintve Pápay művét, igazat adhatunk Horváth Eleknek, aki szerint Pápay irodalomtörténetében a magyar nyelv a tengely (1941, 174. o.). A Magyar Literatúrában a nyelvleírás igénye „metaliteratúraként” (Margócsy, 1980, 383. o.) jelentkezett: Pápay számára a magyar nyelv leírása, jellemzése, alkalmasságának alátámasztása a magyar nyelvű irodalom megismertetésével legalábbis egyenrangú feladat és cél volt.

Felhasznált irodalom

- Badics Ferenc (1897): Az első magyar irodalomtörténetíró. *Irodalomtudományi Közlemények* 7: 1–15.
- Bartha Lajos (2021): Sajnovics, a tudós és az ember. In: Terbe Erika – C. Vladár Zsuzsa (szerk.): *250 éves a Demonstratio. Tanulmánykötet Sajnovics János műve megjelenésének 250. évfordulója alkalmából*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 13–31.
- Domokos Péter (1990): *Szkítiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének irodalmunkban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Éder Zoltán (1975): Újabb szempontok a „Demonstratio” hazai fogadtatásának kérdéséhez. In: *Beiträge zum IV. Internationalen Finnougristenkongress in Budapest*. Istituto Universitario Orientale di Napoli, Napoli. 3–21.
- Horváth Elek (1941): Irodalmunk elfelejtett harcosa. *Erdélyi Helikon* 167–174.
- Horváth János (1980): *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Második, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Horváth Katalin (2019): „A magyar literatúra esmérete” – nyelvész szemmel. In: Haader Lea – Juhász Dezső – Korompay Klára – Szentgyörgyi Rudolf – Terbe Erika – Vladár Zsuzsa (szerk.) *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, ELTE, Magyar Nyelvtudományi És Finnugor Intézet, Budapest.
- Hudi József (2015): Pápay Sámuel hagyatéka mint történeti forrás. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXIX. évf. 1: 17–25.
- Kókay György (szerk.) 1981. *Magyar Hirmondó. Az első magyar nyelvű újság*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Kusper Judit (2024a): Az első magyar irodalomtörténet egri és itáliai gyökerei. Pápay Sámuel: *A magyar literatura' esmérete*, 1808. In: H. Szilasi Ágota (szerk.): *Örökségünk védelme és jövője: Itália öröksége Egerben*. Dobó István Vármúzeum, Eger. 117–129.
- Kusper Judit (2024b): Tudós társaságok szerepe a 18. század végi, 19. század eleji kulturális transzferben (avagy Árkádia-körök, szabadkőművesek és népmesék diszkrét összjátéka). In: Pioldner, Judit – Lajos, Katalin – Pál, Enikő – Tapodi, Zsuzsa (szerk.): *Diskurzus, kultúra, reprezentáció / Discurs, cultură și reprezentare*. Scientia, Kolozsvár, Románia. 101–114.
<https://doi.org/10.47745/SAPVOL.2024.06>
- Löffler Erzsébet (2013): Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. In: Petercsák Tivadar (szerk.): *Az egri Domus Universitatis és Líceum. Oktatás, tudomány, művészet 1763–2013*. Líceum Kiadó, Eger. 116–120.
- Lőkös István (1974): Pápay Sámuel irodalomtudományi előadásai. In: Szauder József – Tarnai Andor (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 873–900.
- Margócsy István (1980): Pápay Sámuel és literatúrája. *Irodalomtörténet* **62/2**: 377–404.
- Pápay Sámuel (1808): *A magyar literatura' esmérete*. Magyar Minerva. Negyedik Kötet. Veszprém.
- Sajnovics János (1994): *Demonstratio. Sajnovics János: Bizonyítás. A Magyar és a Lapp nyelv Azonos*. Fordította Constantinovitsné Vladár Zsuzsa, szerkesztette Szij Enikő. Bibliotheca Regulana 2. ELTE, Budapest.
- Sándor Klára (2011): *Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas. Nyelvtörténet és művelődéstörténet*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Takács Judit (2025): A nyelvrokonság kérdése és terminológiája Pápay Sámuel irodalomtörténet-írásában. *Folia Uralica Debreceniensia* 32: 535–541.
<https://doi.org/10.52401/fud/2025/44>
- Zsirai Miklós (1937/1994): *Finnugor rokonságunk*. Trezor Kiadó, Budapest.